

*Длугопольський О.В.,
д.е.н., професор,
професор кафедри економічної теорії,
Тернопільський національний економічний університет*

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

Анотація. У статті розглядаються особливості формування соціальної економіки на прикладі Японії, висловлюються рекомендації щодо підвищення рівня життя населення у розвинутих країнах та країнах, що розвиваються, з урахуванням досвіду Японії.

Ключові слова: держава добробуту, соціальна політика, уряд, корпорації, сімейні зв'язки.

Постановка проблеми. Головною проблемою розвитку сучасних економічних систем стає неможливість підтримання відповідного рівня добробуту населення за умов перманентних фінансово-економічних та соціально-політичних криз, яких на початку XXI століття у світовій економіці накопичилось чимало. Вимоги громадян, що дедалі більше зростають, до урядів своїх країн щодо соціального забезпечення часто вступають у протиріччя із реаліями економічного розвитку, особливо в контексті міжнародних порівнянь з державами Старої Європи. Однак навіть високорозвинені країни Заходу сьогодні уже неспроможні задовольнити увесь спектр потреб власних громадян виключно через публічні фінанси. Спільна відповідальність уряду, корпоративного сектору та індивідуумів за добробут набуває все більшого значення та стає об'єктивною необхідністю в умовах кризи публічних фінансів, глобальних фінансових дисбалансів та зростаючої майнової та соціальної стратифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй праці [1] В. Танці, крім позитивного впливу глобалізації на економічний розвиток, відзначив, що вона водночас завдає удару по фінансуванню масштабних соціальних програм через зрушення можливості щодо збору податків. Все це змушує шукати альтернативні способи забезпечення добробуту. Тому привертає увагу до себе досвід азійських країн, в яких соціальна політика та державний патронаж підпорядковуються реаліям економічного розвитку, а домогосподарства та бізнес-структури несуть відповідальність за стан добробуту на рівні з державним сектором. Особливих успіхів у популяризації азійської моделі соціального захисту досягнула Японія.

Ідея, що приватні і суспільні соціальні витрати обернено корелюють, стають субститутами одне одного, відстоювалась в працях Ф. Кастельса, Г. Обінгера, О. Ван Вліста [2; 3]. «Коли попит на соціальний захист повністю забезпечується суспільними інститутами добробуту, попит на приватне соціальне страхування низький. Іншими словами, скорочення публічних соціальних витрат сприяє зростанню приватних. Цей зв'язок, однак, ідентифікується лише для короткого періоду» [3, с. 119]. У розвинутих економіках є більш широкий діапазон економічних альтернатив для вибору. У Японії, наприклад, модель отримала назву «звичайний добробут» (“ordinary welfare”) у формі програм соціальної підтримки із залученням корпоративного сектору. Система життєвого найму на великих підприємствах є звичайною для країни, що й визначає низький рівень безро-

біття. Додаткові пільги та зарплати, адаптовані до родин, слугують додатковим розширенням переваг цієї системи.

Сьогодні в японському контексті можна говорити про продуктивістський капіталізм добробуту (productivist welfare capitalism) [4], коли пріоритет надається економічним, а не соціальним цілям розвитку. М. Естевез-Абе наголошує на тому, що успіх японської держави добробуту забезпечується успішною перестановкою втрат і вигід, бездоганною координацією експансії та скороченням державних витрат [5]. І. Пенг назвав японську державу добробуту «біполярною соціальною політикою із стратегією до експансії та скорочення» [6]. Сьогодні в Японії усе більше жінок перестають займатися виключно піклуванням про перестарілих та дітей, виходячи на роботу, тому посилюється тиск щодо розширення держави добробуту. Продуктивна політика добробуту Японії визнає значно кращим попередження безробіття, ніж виплату допомоги із нього, а підтримка продуктивного старіння (productive aging) та сімейної політики стимулювання зайнятості жінок приводить до розширення кола працюючого населення і зменшення кола тих, хто залежить від соціальних допомог.

Мета статті полягає в аналізі трансформаційних процесів, що притаманні сучасній соціальній політиці Японії, у зв'язку з чим вона все більшою мірою набуває ознак державно-приватного партнерства і все меншою – патронату держави.

Вклад основного матеріалу дослідження. Для Японії характерним є одночасне зростання як державних, так і приватних соціальних витрат, отже, цей зв'язок є більш складним (так, з 1995 по 2010 рр. державні соціальні витрати зросли із 19,5% до 22% ВВП, а приватні соціальні витрати – з 0,2% до 3,3% ВВП). Як стверджує А. Бекер [7], в Японії зростання приватних соціальних витрат базується на підході корпоративної соціальної відповідальності (Corporate Social Responsibility – CSR), а приватний бізнес в країні володіє великою нормою автономії (рівень благодійності), на відміну від державного сектору, який наслідує державну політику.

Особливості японської держави добробуту пояснюють дві опозиційні теорії (рис. 1):

1) оптимістична теорія так званої держави добробуту у японському стилі (Japanese-Style Welfare Society – JSWS), що зародилась наприкінці 1970-х рр. [8; 9] під впливом діяльності прем'єр-міністра О. Масайосі, який очолював уряд протягом 1978–1980 рр. і розробляв нові стратегії діяльності Ліберально-демократичної партії в часи нарощування міцності японською економікою, тоді як економіка Старої Європи опинилась у кризі; прихильники цієї теорії наполягали на тому, що країна не повинна потрапити в ту саму руйнівну пастку держав добробуту Європи, а має самостійно мобілізувати власні приховані активи – сусідські та сімейні зв'язки; ця ідея була втілена у державній політиці Японії у формі Нового семирічного соціально-економічного плану, що був прийнятий у 1979 р.;

2) реалістична теорія так званого компаніє-орієнтованого суспільства у японському стилі (Japanese-Style Company-Oriented Society – JSCS) [10], яка наголошує на тому, що добробут окремих корпорацій та сімей не може слугувати еквівалентом держави добробуту, адже добробут в цьому випадку не надається як універсальне право кожного громадянина; люди повинні бути законослухняними і поважати владу як у сім'ї, так і на роботі для отримання вигід від системи; якщо вони не хочуть втратити фінансовий захист, вони не повинні залишати роботу в корпорації та сім'ю; поширення цієї теорії привело до «нерухомості» японського суспільства, у якому більшість людей відчуває себе як у «гамівній сорочці» із досить сильним гендерним перекосом.

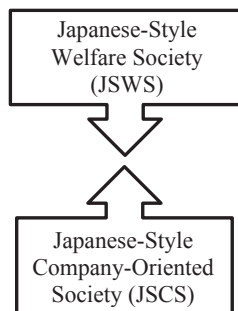

Рис. 1. Теорії держави добробуту в Японії

Джерело: побудовано автором

Історична ізоляція Японії, що тривала 250 років (1603–1853 рр.), висока щільність проживання населення та особливості японської мови (нечіткість і двозначність) привели до появи «павутинного суспільства» [11, с. 539], або суспільства груп, яке виявляється в тому, що усі його члени взаємозалежні, між ними існує безліч усіляких моральних та соціальних обов'язків як по вертикалі, так і по горизонталі. У XIX столітті в Японії 88% населення працювали у сільському господарстві, лісництві та рибальстві [12], а сім'ї проживали декілька поколінь. Традиційні сімейні цінності японців, отже, вимагають персонального піклування дітей про добробут літніх батьків, а сім'я стає інститутом страхування на випадок старості. Голова японської родини виховує старшого сина-спадкоємця, виділяючи його з-поміж усіх інших членів сім'ї, однак несе увесь тягар сімейних обов'язків до досягнення 50-літнього віку. З цього часу він самоусувається і передає владу старшому сину, а сам більше активно не втручається у соціально-економічні аспекти сімейного життя, решту своїх днів із дружиною проводячи без турбот, зберігаючи при цьому у родині достойне становище (така система інституціоналізована «The Civil Code» з 1898 р. і отримала назву «ie system»). Завдяки цьому японська родина не стикається з проблемою незабезпеченості людей у старості, що нерідко зустрічається в країнах Європи [13]. Однак після Другої світової війни ця система трансформувалась у так звану нуклеарну сім'ю (головна роль чоловіка на роботі, дружини – в домі та опікуванні за дітьми). Проте сьогодні роль чоловіка і жінки у японському суспільстві трансформується у напрямі індивідуалізації сімейних стосунків та забезпечення рівних прав стосовно зайнятості, що було закріплено у відповідному законі 1987 р. Корпоративна етика та японська система оплати праці, що базується на врахуванні стажу та внеску у добробут компанії, заохочують не лише до довічного працевлаштування, але й до сподівання на високі бонуси й виплати від корпорації після тривалого стажу роботи

на одному місці. Варто зазначити, що не всі компанії гарантують сьогодні довічну роботу, проте до 25% компаній працюють на такій основі. Інші підприємства, як правило, малі та середні, намагаються працювати без тривалих гарантій своїм працівникам, звільняючи і наймаючи їх залежно від кон'юнктури на ринку.

Повноцінно розвиток системи соціального захисту в Японії розпочався із 1973 р., що отримав назву «the first year of welfare». Причинами цього слід вважати:

1) економічний успіх Японії, завдяки якому національні цілі забезпечення високих темпів росту трансформувались у цілі підтримки добробуту та високих стандартів якості життя; так, завдяки високим темпам економічного зростання Японії у 1970–1980-х рр. частка соціальних витрат збільшилась протягом 1970–1995 рр. із 7% до 17,5% [14] та продовжує зростати сьогодні; так, найбільшими темпами у складі соціальних витрат зростають пенсійні витрати, а саме протягом 1980–2010 рр. із 42,2% до 50,8%, частка медичних витрат знижується: протягом 1980–2010 рр. із 43,2% до 31,2% (медичне страхування – з 37,7% до 18,2% за одночасного збільшення витрат на медичні послуги для літніх – до 11,3%, а також страхування літніх – до 7,2%), частка витрат добробуту зростає: протягом 1980–2010 рр. із 14,6% до 18,0% (зменшуються витрати на страхування від безробіття – з 4,4% до 2%, соціальне забезпечення – з 5,7% до 3,2%, допомогу жертвам війни – з 0,8% до 0,1%, а також зростають витрати на підтримку сім'ї: з 1,4; до 2,9% за аналогічний період) [15];

2) швидке старіння нації (так звана срібна революція), оскільки невпинно зростає кількість населення у віці 65+ (протягом 1960–2060 рр. вона збільшилась з 6% до 40%) із одночасним скороченням частки робочої сили (протягом 1960–2060 рр. вона зменшилась з 54% до 47%) та дітей (протягом 1960–2060 рр. вона зменшилась з 40% до 13%). Незбалансованість частки молодих працюючих і літніх людей до 2020 р. зросте до небезпечних масштабів: 2 працюючих будуть фінансувати 1 пенсіонера (у 1992 р. співвідношення було 5:1) [16]; також зростає середня тривалість життя, що стає додатковим викликом для системи пенсійного забезпечення (так, тривалість життя чоловіків в Японії зросла протягом 1960–1990 рр. із 65,2 до 76,6 років і збільшиться, згідно з прогнозами, до 2040 р. до 77 років, тривалість життя жінок зросла протягом 1960–1990 рр. із 70,1 до 82,8 років і збільшиться, згідно з прогнозами, до 2040 р. до 85,2 років); така ситуація приводить до того, що Японія не може наслідувати скандинавський приклад функціонування держави добробуту через високий тиск на фонд оплати праці (так, якщо податковий тиск у 1995 р. становив 37% ВВП, то, згідно з прогнозами, до 2030 р. він зросте до 51–53% ВВП), а тому плюралізм добробуту, або «welfare mix», став відповіддю на ці виклики з розподілом відповідальності за добробут між державним, ринковим та неформальним секторами; таким чином, Японії вдається уникати «хвороби держави добробуту» (welfare state disease), що притаманна багатьом європейським країнам.

Як свідчать дані табл. 1, в структурі державних соціальних видатків країни переважають витрати на підтримку літніх, тоді як підтримка сім'ї, дітей та людей з інвалідністю перекладається переважно на інші сектори. Частка державних пенсійних видатків протягом 1980–2015 рр. в Японії зросла із 38,2% до 44,2%, частка видатків на допомогу сім'ям і дітям – із 1,9% до 3,0%, тоді як частка видатків на допомогу хворим та людям з інвалідністю скоротилась із 4,9% до 3,0%.

Структура державних соціальних витраток в Японії, % ВВП

	1980 р.	1985 р.	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	Темп росту
Соціальні витатки загалом	10,2	11,1	11,1	14,1	16,3	18,2	22,1	23,1	2,3
Витатки на допомогу літнім	3,9	4,7	4,8	6,1	7,8	8,5	10,0	10,2	2,6
Витатки на допомогу людям з інвалідністю та хворим	0,5	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	0,7	0,7	1,4
Витатки на допомогу сім'ям і дітям	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,7	0,7	3,5

Джерело: побудовано автором на основі [17]

Таблиця 2

Трансформація японської моделі держави добробуту

		Податки та державні витрати	Соціальне страхування	Податки та соціальне страхування
Державне забезпечення (справедливість та рівноправ'я)	Універсальне	Скандинавська модель	Американська, канадська модель	Німецька модель
	Селективне	Японська модель (стара)		
Державно-приватне партнерство (орієнтація на споживача, гнучкість та адаптивність)		→		Японська модель (нова)

Джерело: розроблено автором

Незважаючи на помітне зростання показників рівня життя населення протягом 2005–2016 рр., в Японії досі збереглася диференціація в оплаті праці жінок і чоловіків, а також у ставленні роботодавців до робочої сили за статевою ознакою. Так, згідно з даними 2005–2016 рр., різниця в рівні оплати праці чоловіків і жінок становила від 1,45 до 1,55 разів, тоді як різниця у початковій зарплаті випускників вузів становила у середньому 1,2 рази. Згідно з даними 2016 р. участь жінок у робочій силі теж незначна, а саме 47–48% порівняно з майже 70–75% для чоловіків. Однак прогрес у цьому все ж таки очевидний, оскільки частка жінок у робочій силі у 1960 р. становила лише 30,7%, у 1995 р. – 38,8%. Частка зайнятих жінок Японії позитивно корелює з віком першого одруження, який негативно корелює з індексом фертильності, що за 1960–2016 рр. скоротився з 2 до 1,4. Середня кількість членів домогосподарств скоротилась з 4,99 у 1920 р. до 2,46 у 2010 р. Так, станом на 1 січня 2012 р. 32,4% домогосподарств Японії налічували лише одного, 27,2% – двох, 18,2% – трьох, 22,2% – чотирьох і більше осіб [18]. Базуючись на прикладі Швеції, з 1990-х рр. запровадили компенсації жінками, які працюють (лише 20% зарплати). Також в країні заохочується робота літніх, оскільки податки і соціальні відрахування, які вони сплачують, перевищують розмір субсидій на проведення такої політики.

Загалом можна стверджувати, що японська модель держави добробуту рухається у бік більшої гнучкості та адаптивності до умов, що постійно змінюються (табл. 2).

Японська система соціального захисту базується на колективній відповідальності різних секторів економіки за соціальний добробут, відводячи державі далеко не основну роль. Вона ґрунтується на принципах державно-приватного партнерства і характеризується розподілом відповідальності за добробут між державою, бізнесом та сім'єю, а також частковим відокремленням соціальної політики та державних програм від соціального страхування та універсальних моделей перерозподілу вигід у грошовій та натуральній формах.

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що глобальна економіка змушує по-новому дивитися на безліч соціально-економічних викликів, переосмислювати й нерідко ламати усталені десятиліттями стереотипи. За умов кризи публічних фінансів, постійно зростаючих вимог населення до кількості та якості суспільних благ, тотального марнотратства в державному секторі, відсутності мотивів до економії бюджетних коштів досвід Японії є надзвичайно корисним не лише для країн пострадянського простору (щодо забезпечення добробуту), але й для високорозвинених країн ЄС, котрі часто потрапляють до так званої пастки соціальної держави, коли підміна економічних цілей розвитку соціальними, страх політиків втратити популярність у виборців стають на заваді прогресивним, хоч і болочим, соціально-економічним реформам.

Література:

1. Tanzi V. Government versus Market: the Changing Economic Role of the State / V. Tanzi. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
2. Castels F.G. Social Expenditure and the Politics of Redistribution / F.G. Castels, H. Obinger // Journal of European Social Policy. – 2007. – Vol. 17. – P. 206–222.
3. Van Vilet O. Convergence and Europeanization: the Political economy of Social and Labour Market Policies / O. Van Vilet. – Leiden : Leiden University Press, 2011.
4. Holiday I. Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia / I. Holiday // Political Studies. – 2000. – Vol. 48 (4). – P. 706–723.
5. Estevez-Abe M. Negotiating Welfare Reforms: Actors and Institutions in the Japanese Welfare State / M. Estevez-Abe // Restructuring the Welfare State: Political Institutions and Policy Change. – MscMillan, 2002.
6. Peng I. Gender and Welfare State Restructuring in Japan / I. Peng // Discovering the Welfare State in East Asia. – Praeger, 2002.
7. Backer A. The Japanese Welfare State. Private Social Expenditure in the Context of Corporate Social Responsibility: the Implications of its Rise in Relation to Public Social Spending / A. Backer // Backer-in-Law. – 2013. – Vol. 4.
8. Miyamoto T. Dynamics of the Japanese Welfare State in Comparative Perspective: Between “Three Worlds” and the Developmental State /

- T. Miyamoto // Japanese Journal of Social Security Policy. – 2003. – Vol. 2 (2). – P. 12–24.
9. Sumitaka H. View of Family in the Theory of Japanese-Style Welfare Society / H. Sumitaka. – Tokyo : Tokyo University Press, 1988.
  10. Osamu W. Specific Structure of Contemporary Japanese Society / W. Osamu. – Tokyo : Tokyo University Press, 1991.
  11. Овчинников В. Сакура и дуб: Ветки сакуры. Корни дуба / В. Овчинников. – М. : Хранитель, 2006. – 570 с.
  12. Himeoka T. Changes in Family Structure / T. Himeoka // A Handbook about Japan. – Brill, 2008.
  13. Востоков Г. Общественный, домашний и религиозный быт Японии / Г. Востоков // Япония и ее обитатели. – СПб., 1904. – 362 с.
  14. Takahashi M. The Emergence of Welfare Society in Japan / M. Takahashi. – Avebury : Aldershot, 1997.
  15. Statistics Bureau of Japan [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.stat.go.jp>.
  16. JIMIN, Liberal Democratic Party, 2000: Concerning the Implementation of the Nursing Care Insurance Program, Statement from the Secretary General [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.jimin.or.jp>.
  17. Social Expenditure – Aggregated data [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://stats.oecd.org>.
  18. The Financial Statistics of Social Security in Japan // IPSS Statistical Report. – 2011. – № 24.

Длугопольский А.В. Социальная политика Японии в контексте обеспечения общего благосостояния

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования социальной экономики на примере Японии, предлагаются рекомендации относительно повышения уровня жизни населения в развитых и развивающихся странах с учетом опыта Японии.

Ключевые слова: государство благосостояния, социальная политика, правительство, корпорации, семейные связи.

Dluhopolskyi O.V. Japan's social policy in the context of welfare economics development

Summary. The article deals with the problem of social policy peculiarities formation in the context of the Japanese experience. The propositions of rising up standards of living in developed and developing countries are proposed based on the example of Japan.

Key words: welfare state, social policy, government, corporations, family ties.